

2006

ЮГО-ЗАПАД

ОДЕССИКА

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД

ОДЕСИКА

Второй выпуск

*Асоціація європейської культури
«Золота акація»*

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД

ОДЕСИКА

*ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ
НАУКОВИЙ АЛЬМАНАХ*

ВИПУСК 2

Одеса
Optimum
2006

*Ассоциация европейской культуры
«Золотая акация»*

ЮГО-ЗАПАД

ОДЕССИКА

*ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКИЙ
НАУЧНЫЙ АЛЬМАНАХ*

ВИПУСК 2

Одесса
Optimum
2006

ББК 84 (4укр=рус) 6–5 Од.
Ю 16

Главный редактор: **Савченко В. А.**, кандидат исторических наук, писатель.

Редакционная коллегия: **Гансова Э. А.**, доктор философских наук, профессор; **Гонтар А. В.**, доктор исторических наук, профессор; **Демин О. Б.**, доктор исторических наук, профессор; **Добролюбский А. О.**, доктор исторических наук, профессор; **Цвилюк С. А.**, доктор исторических наук, профессор.

Рецензенты: **Сабадырев И. Л.**, доктор исторических наук, профессор, **Червенков Н. Н.**, доктор исторических наук, профессор (Молдова).

Ю 16 **Юго-запад. Одессика.** Историко-краеведческий научный альманах. – Вып. 2 – Одесса: изд-во «Optimum», 2006. – 282 с., ил.

ISBN 966–344-109-7

Создатели альманаха поставили перед собой задачу популяризации насыщенной истории и самобытной культуры Одессы и Одесщины, основываясь на строго научном подходе к отбору материала.

Книга адресована ученым-историкам и краеведам, студентам и старшеклассникам, всем, кому интересна история нашего города и края.

ББК 84 (4укр=рус) 6–5 Од.

На 1-й стр. обложки: **Д. Беккер. Одессе – 212**

На 4-й стр. обложки: **Карта Черного моря XVII века**

© Изд-во «Optimum», 2006

© Савченко Виктор Анатольевич, редактор-составитель, 2006

ISBN 966–344-109-7

СОДЕРЖАНИЕ

Одессе – 212!	6
<u>Степи лукоморья</u>	
Шабашов А. В. Ногайские поселения буджака 1770 – 1807 годов	7
<u>Одесские древности</u>	
Добролюбский А. О. Прогулка с Геродотом по «истинно классической» части Одессы	24
Самойлов Ф. О. Историко-филологический факультет новороссийского университета в воспоминаниях современников	44
<u>Край в эпоху диктатуры</u>	
Котляр Ю. В. Селянські повстання на Одещині в 1917 – 1920 роках	58
Сапожников І. В., Аргатиук С. С. Повстання проти більшовиків навколо Одеси	67
Антипов Ю. Ф. Одесщина в планах общего крестьянского восстания на Украине в 1921 году	84
Файтельберг-Бланк В. Р., Савченко В. А. Одесская богема «под колпаком» ГПУ	97
Савченко В. А. Три расстрельных дела «одесских националистов» 1937 года	107
Савченко Я. А. Первый период обороны Одессы	119
Щетников В. П. Одесса. Холокост. Прелюдия трагедии.	140
<u>Содружество народов</u>	
Гончарук Т. Г. Сторінка з історії переселення до Одеси євреїв міста Броди	152
Болдирев О. В. Шляхетська полонія над Чорним морем (Продовження)	162
<u>Лица земляков</u>	
Цвилюк С. А. Вкуп генія з неволі	231
Максим'юк Т. І. Фотографія А. О. Скальковського з його дарчим написом	243
Петровський Е. Радянська дійсність 1930-х років. очима молодого актора театру: уривок з фатального щоденника	247
Левченко В. Життя та науково-громадська діяльність Валентина Івановича Селінова	256
<u>Одесса нашего поколения</u>	
Слава, мы тебя помним	267
<u>Книжная полка краеведа</u>	
Филипенко А. А. С бомбой против сытых. Рецензия на книгу В. Савченко Анархисты-террористы Одессы (1903 – 1913).	270
Информация о спонсорах	273

люції на Україні (1917 – 1922). – К.: – С. 350. Савченко В. А. Махно.- Харків:2005. – С.223-359.

9. ДАОО. – Ф.П. – 2. – Оп.1. – Спр.155.

10. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. – К.: 1969.

11. Коган С., Межберг Н. Повстання куркулів у німецьких колоніях на Одещині // Літопис революції. – 1929. – №2.

12. Ряппо Я. Революционная борьба в Николаеве // Летопись революции. – 1924. – №4.

13. Известия Одесского Совета рабочих депутатов//1919. – 4 августа.

14. ДАОО. – Ф.П.– 2. – Оп.1. – Спр.1218.

15. Деникин. Юденич. Врангель. Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев. – М.:1991.

16. ДАОО. – Ф.П. – 2. – Оп.1. – Спр.1271.

17. Там само. – Спр.18.

18. Там само. – Ф.П. – 3. – Оп.3. – Спр.7.

19. Там само. – Спр.6.

20. Там само. – Оп.1. – Спр. 14.

21. Верстюк В.Ф. Внутренний фронт. – К.: 1994.

22. Гражданская война на Украине. – Т.2. – К.: 1967.

23. Супруненко М.І. Боротьба трудящих України проти денікінщини. – К.: 1979.

24. ДАОО. – Ф.П. – 12233. – Оп.1 – Спр.3.

25. Там само. – Ф.П. – 2. – Оп.1. – Спр.161.

26. Там само. – Ф.П. – 2. – Оп.1. – Спр.363.

27. Из истории Одесской партийной организации. – Одесса:1964.

28. ДАОО. – Ф.П. – 2. – Оп.1. – Спр.224.

29. Бредіс Є. Парти́не підпілля в Одесі за часів денікінщини. // Літопис революції. – 1930. – №3-4.

30. Центральний державний архів громадських організацій України. – Ф.1. – Оп. – 3. – Спр.26.

Ігор Сапожніков,

доктор історичних наук, автор понад 200 наукових праць, з яких 15 монографій, як археолог відкрив близько 70 нових історичних пам'яток. Перу автора належать книги з історії с.Олександрівка-Арнаутівка під Одесою (співавтор Л. Білоусова), міста Іллічівська (співавтор Т. Приходченко), авторство 5 розділів колективної монографії «Краї Овідія: археологія та історія Овідіопольського району».

Сергій Аргатюк,

вчитель історії школи с. Прилиманське, аспірант ОНУ ім. І. І. Мечникова. Автор монографії з історії с. Прилиманське та співавтор колективної монографії з історії Овідіопольського району.

ПОВСТАННЯ ПРОТИ БІЛЬШОВИКІВ НАВКОЛО ОДЕСИ

Повстання, що відбулось 1919 року в селах Одеського та частково Тираспольського повітів Одеської губернії, з самого початку було об'явлено і охарактеризоване комуністичною владою як збройний виступ виключно німецьких куркулів-колоністів [1]. Зауважимо, що його, як взагалі і майже увесь антибільшовицький

селянський спротив тих часів, радянська історіографія практично ігнорувала. Однак і у незалежній Україні означена подія спочатку включалась до окремої категорії так званих «національних» повстань. Лише в останні роки деякі вітчизняні історики стали обережніше називати це та інші аналогічні повстання 1919 року на Півдні України «селянськими», не підкреслюючи їхнього національного характеру [2].

Водночас всі наявні праці, в яких так чи інакше висвітлюються події придністровського повстання 1919 року, позбавлені конкретики і мають здебільшого загальний характер. В них зазвичай не повністю проаналізовані його причини, соціальна база, національний склад учасників, дійсні масштаби, хід і хронологія подій. У даній статті автори здійснили спробу певною мірою заповнити названі прогалини, спираючись як на опубліковані праці, так і на маловідомі спогади очевидців та архівні документи.

Очевидно, що передумови повстання слід шукати ще у квітні 1919 року, коли Одеса та навколишні території були зайняті «червоними».

В той час російські міста та Червона Армія відчували гостру нестачу харчів, тому на Україну терміново було відряджено 3000 робітників із Москви і Петербурга, які забирали у селян зерно та інші харчові припаси. 8 липня з Одеси до Петрограда відбув перший потяг продовольства (41 вагон). Дії продзагонів особливого призначення розгнівали не лише заможне селянство, а й середняків і майже одразу викликали заворушення. В тих подіях особливо «відзначився» так званий Другий одеський продовольчий полк, що налічував 1800 бійців. Коли ж 12 червня 1919 року, у зв'язку з наступом денікінців на Херсон і Миколаїв та армії УНР в напрямку Одеси, була оголошена масова мобілізація до Червоної Армії усіх чоловіків віком від 18 до 45 років, терпець селян урвався [3]. Так, на мітингу, проведеному комунарами в Овідіополі у зв'язку з мобілізацією, значна частина мешканців заявила про те, що використає отриману зброю проти радянської влади [1. 34].

В літературі поширена думка, ніби «німецьке повстання» почалось лише 29 липня 1919 року в Мангеймі (Кам'янці), а вже 6

серпня більшовики його придушили [5]. Проте, глибший аналіз матеріалів свідчить, що насправді хід подій був зовсім іншим.

Передусім, слід згадати, що перша доволі серйозна збройна сутичка більшовицьких загонів з німецькими колоністами сталася ще на початку червня 1919 року і була обумовлена такими подіями. Тоді, під час розформування Українського фронту, частини 1-ї та 3-ї Українських армій об'єднали у 12-ту армію, яка займала територію Одеського військового округу. Для протидесантної оборони морського узбережжя Чорного моря на території округу створили 1-шу Одеську стрілецьку бригаду, у лави якої набрали мешканців Ольгиного (Люстдорфу), Бурлачої Балки, Олександрівки, Маріїнського (Великодолинського) та інших населених пунктів. Ця бригада мала на меті прикривати лівий фланг 3-ї армії на Дністровському лимані і дільницю морського узбережжя. Оскільки округ формував значну кількість з'єднань і частин, але не мав запасів військового одягу, спорядження, взуття і білизни, все це довелося вилучати у місцевого населення. Цими реквізиціями займалося господарче управління на чолі з С. В. Чеботарьовим.

Вилучені тканини та мішкovina використовувалася для виготовлення військових одностроїв. Крім того, населення міста і округи зобов'язали поставляти для потреб армії натільну білизну, постільні принадлежності та взуття, а для худоби – фураж. Управління встановило жорсткий контроль за видачею продуктів і навіть питної води. Бойовим забезпеченням частин на даній території займалося окружне артилерійське управління (начальник – Г. С. Федоренко). Воно також вилучало зброю у місцевого населення [6. 33-36].

Саме в ті дні частина 404-го стрілецького полку (командир – А. А. Гончаров), що розташовувалась у Маяках, відрядила своїх фуражирів до села Йозефсталь (Йосипівки), але місцеві німці не захотіли давати їм сіна й хліба навіть за радянські гроші. У перестрілці було вбито одного червоноармійця, а старшого фуражирів Волкова кинуту до льоху. Для його визволення з Маяків терміново надіслали роту бійців під орудою Г. Богачова, але вона мусила відступити. Тоді на село рушив кавалерійський загін Г. І. Котовського, що входив тоді до складу 404-го полку. Він потрапив

під кулеметний обстріл, оскільки до Йозефсталя прибуло підкріплення, а після цього кавалерія колоністів розпорошила рештки загону по степу. Сам «герой революції» Г. І. Котовський врятувався тоді втечею до Великого Дальника і тільки надвечір з'явився в Маяках.

Наступного дня А. А. Гончаров вислав у район конфлікту два батальйони під командуванням Гурєва і Діордієнка, артилерійському батарею А. Макарова і поповнену кінноту на чолі з Г. І. Котовським. Коли стало очевидним, що назрівають справжні бойові дії, до більшовиків прибув голова ревкому селища Гросс-Лібенталь (іноді називався Великою Акаржею – сучасного Великодолинського) геберле разом з членом реввійськради Червоної Армії Півдня Датько-Фельдманом. Вони пояснили, що самооборона колоністів помилково сприйняла загін А. А. Гончарова за повсталих григор'ївців. У результаті переговорів та під загрозою наступу значніших військових сил, колоністи мусили здати значну кількість зброї, яка зберігалась у мешканців Йозефсталя і Гросс-Лібенталю [7].

Добра військова організація та наявність великої кількості різноманітної зброї у німецьких колоністів пояснюється попередніми подіями австро-німецької окупації краю часів гетьманату (березня-листопада 1918 року). Тоді місцеві німці на своєму з'їзді створили Центральний комітет Союзу колоністів (ЦКСК), що перебував у Гросс-Лібенталі. Командування австро-німецьких військ надало їм для самооборони зброю, а також провело військову підготовку чоловічого населення. В кожному селі існували бойові загони, що підпорядковувались ЦКСК [4].

У зв'язку з наступом військ А. І. Денікіна на Півдні України, 4 липня 1919 року, постановою Раднаркому УРСР, було створено Раду оборони Одеського військового округу. Головою ради став окружний військовий комісар Б. І. Краєвський, до нього увійшли також голова губкому КПБУ Я. Б. Гамарник та голова губвиконкому І. Є. Клеменко. В руках цього органу зосереджувалася вся повнота влади. Рада оборони Одеського округу встановила жорсткий «революційний порядок» як в самій Одесі, так і в її окрузі. Всі наявні військові частини були приведені в бойову готовність.

Для несення служби по охороні порядку в місті і його околицях залучалися вірні і надійні революційні частини, особливо курсанти 9-х піхотних (3 роти по 120 чоловік) і 3-х артилерійських (400 осіб) курсів. 10 липня оголосили про перехід округу на посилений військовий стан [6. 37 - 38].

Саме цього дня в Гросс-Лібенталі сталось нове заворушення – селяни побили загін червоноармійців та переобрали більшу частину складу волосної Ради. 21 липня для наведення порядку туди прибув загін з 21 червоноармійця під командою Сірака, який мав провести перевибори та вилучити приховану зброю. Спочатку масові обшуки нічого не дали. Наступного дня почались перевибори виконкому, але право голосу дістали тільки бідняки. В той самий час на одному подвір'ї знайшли криївку з гранатами, набоями і навіть кулеметами. Тоді селяни зрозуміли, що їм загрожує, і вдарили на сполох. До центру села збіглася велика озброєна юрба, яка за годину перебила практично весь загін, кинувши пораних червоноармійців до колодязя.

До інших колоній полетіли гінці із закликом приєднатися до повсталих. 23 липня в Гросс-Лібенталі обрали гак звану «Раду десятиох» і сформували штаб оборони, до якого входили офіцери-консультанти – генерал Шелл, полковники Добровольчої армії Гнилорибов, Бруслер, Ломакін та ін. Останні мали зв'язок з підпільною білогвардійською організацією «Азбука», яка діяла в Одесі. Невдовзі в більшості придністровських колоній були створені Ради оборони (Гросс-Лібентальську очолив Цер) та проголошено набір до повстанського війська [4].

Другим центром повсталих став район села Страсбург (Кучурган), де перебували офіцери німецького походження генерал Фольк і граф Келлер [7. 130 - 131]. Загалом серед повсталих було зафіксовано 28 кадрових офіцерів денікінської армії, більша частина яких зосталась тут з часу її відступу з Одеси у квітні поточного року [8. 309].

Головними гаслами повсталих були: «За вільні ради!», «Скликати Установчі збори!», «Годі крові!» та ін. Німецькі агітатори намагалися заручитися підтримкою населення сіл, в яких мешкали представники інших національностей, і це певною мірою вда-

лося зробити. Колоністи встановили зв'язок і з робітниками деяких одеських фабрик та заводів. Зокрема, вони мали своїх людей на заводі «РОПит» (Російського товариства пароплавства і торгівлі). Розпочавши широку агітаційну роботу, повстали врешті-решт привернули на свій бік значні сили, що сягали загалом від 10 до 12 тис., хоча є дані і про 20 тис. осіб [9].

Слід підкреслити, що повстання вже розпочалось, а більшовики не припинили мобілізації і навіть зважились на ще дужче загострення ситуації. Так, 24 липня Комітет оборони Одеської округи видав наказ, підписаний Я. Б. Гамарником, Ф. Ануловим і Фефером, згідно з яким усі сільські громади мали терміново розпочати жнива та обмолот хліба з подальшою здачею на зсипні пункти, а також надати продзагонам зерно врожаю попереднього, 1918 року [10. 275-276].

27-28 липня 1919 р. губернська партійна конференція прийняла рішення про ще більше посилення допомоги Червоній Армії. В ньому йшлося про продовження мобілізації та вилучення хліба. В селах під керівництвом партійних, радянських працівників і воєнкомів створювали загони самооборони, які охороняли активістів радянської влади, що проводили політику більшовиків на селі, та жінок – робітниць, надісланих для збору врожаю [6. 38].

Очевидно, що в той час більшовики ще не уявляли собі справжнього розмаху повстання і не відчували небезпеки. Тільки 27 липня о 7-й годині ранку радист Окружного військового комісаріату перехопив радіограму командира крейсера «Генерал Корнілов», капітана першого рангу Остелецького до штабу А. І. Денікіна: «Все гаразд. Одеса в кільці. 12 тисяч повсталих. Маю дані про батареї. Становище червоних ненадійне». Це повідомлення викликало шок у одеських більшовиків, які зрозуміли, що подвійний удар з тилу та моря може завдати їм непоправної шкоди і врешті-решт призвести до втрати Одеси [11. 27].

Скориставшись із того, що на окружному мобілізаційному пункті в Мангеймі (Кам'янці) більшовики зосередили значну кількість селян десяти призовних років, поруч з якими перебували їхні родичі, туди прибули агітатори з Гросс-Лібенталя.

29 липня 1919 р. там сталась кривава сутичка із загоном червоноармійців, яка закінчилась його повним знищенням. Така сама доля спіткала ще один загін, надісланий на допомогу [10. 367 - 368]. В цьому селі теж створили Раду оборони, до якої ввійшли навіть діячі радянського управлінського апарату: член відділу харчування Мар'їнського волвиконкому Веймар, член відділу народної освіти Гор, військовий комісар Фукс та ін. Після цього загони повсталих рушили на Овідіополь. Дорогою, в Нейбурзі (Новоградківці) вони заарештували членів виконкому, а його будівлю спалили. Тут такі повстанці розправилися із жінками-робітницями, надісланими для виконання наказу від 24 липня 1919 р.

Сам Овідіополь вони узяли без бою, бо захищати його було нікому – всі регулярні частини було кинуте проти військ Директорії. Ревком підтримали лише 15-16 комуністів і тих, хто їм співчував, але й вони мусили поховатися. На бік повсталих перейшло багато овідіопольців, переважно молодь, причому серед них були і міліціонери, які «перед очима в усіх перебігали до повстанців». Захопивши Овідіополь, керівники повстання звернулись по допомогу до представників румунської влади, що перебували на правому березі Дністровського лиману у Аккермані (Білгороді-Дністровському). Але ті, ознайомившись із мандатами членів рад, хоча й повстанських, сприйняли їх за більшовиків і припинили з ними будь-які стосунки [12. 26 - 27].

На 30 липня навколо Одеси утворилося кільце облоги, що його більшовики назвали «акаржанським фронтом». Він проходив поблизу Великого Дальника й Татарки (Прилиманського), значна частина мешканців яких приєдналась до повсталих [13].

Згідно постанов Комітету оборони тільки в Великому Дальнику в ті дні було розстріляно 21 працівника установ радянської місцевої влади. Селяни повикопували шанці й поставили на них кулемети. Такі укріплені райони постали також біля Люстдорфа (Чорноморки), Клейн-Лібенталя (Малої Акаржі, сучасного Малодолинського) та станції Вигода. Головним своїм завданням на той час повстанці вважали повне припинення руху залізничних потягів та зрив продовольчого постачання Одеси. Вони спіяли навіть підводи, що прямували на міські ринки, й конфіскували

продукти [1]. Колоністи мали добре озброєння: гвинтівки, кулемети і навіть гармати. Більша частина зброї, як було сказано вище, зберігалася ними ще з часів німецької окупації. Але не виключено, що повсталі використали й гармати, які в квітні 1919 року закопали в пісок на березі Дністра десь неподалік Овідіополя відступаючі частини військ Антанти. Так, В. О. Антонов-Овсеєнко згадував про 36 гармат, які червоноармійцям не вдалося тоді знайти [14. 150-151].

Того самого дня в район повстання виїхав комендант Одеси П. П. Мізикович у супроводі ад'ютанта-помічника Аркадьєва, червоноармійців Івана Разгуляєва, Митрофана Веречинського та шоферів Грінберга і Геника. Дорогою до Люстдорфа, в якому перебували повсталі, комендант і його супутники не помітили виставлених кордонів і опинились у самій юрбі озброєних поселян. Полонених доправили до штабу і за вироком розстріляли, а самого П. П. Мізиковича ще довго катували, відрізавши носа й виколовши очі, а потім кинули до ями з негашеним вапном і закопали живцем [8. 310].

Не будучи підготовленими і не маючи достатньої військової сили, більшовики зробили спробу розколоти лави повстанців із середини. Так, у газеті «Советская власть» був надрукований лист-звернення бідняків-батраків німецьких колоній із закликом до співвітчизників припинити збройну боротьбу. Водночас у Великій Акаражі з'явився прибулий із Москви до Одеси член редколегії газети «III -й Интернационал» Анрі Барбаре, щоб на місці виступити із закликом скласти зброю. Але колоністи, розлючені політикою більшовиків, убили 18-річного француза, незважаючи на те, що він був онуком відомого паризького комунара [11. 29].

Тільки тепер, фактично опинившись в облозі, більшовики Одеси відчули усю небезпеку свого становища. В ніч на 31 липня форсованим маршем до Татарки підійшли батарея артилерійських та рота піхотних курсів під командою підполковників Штайгера й Удовиченка, маючи наказ за всяку ціну не пустити повсталих до Одеси. На світанку курсантам пощастило спинити повстанців і навіть вибити їх із Татарки. Тут курсанти закріпились, чекаючи підкріплення з Одеси. Протягом двох днів тут точилися

бої, в яких загинули комісар Туманов та підполковник Удовиченко, Штайгер потрапив у полон, а ще кілька колишніх царських офіцерів і прапорщиків перейшли на бік повсталих [15. 2 - 6].

31 липня 1919 року з'явилась прокламація Одеської ради оборони, що закликала пролетаріат міста до зброї [1]. В Одесі терміново пройшла мобілізація до загонів місцевої оборони. Та далеко не всі мобілізовані мали бажання стати на захист більшовиків. Зокрема, сторожовий полк, сформований із міщан, відмовився од участі в бою, за що його репресували. Підкреслимо, що до складу цих загонів входили не тільки комуністи, а й есери, анархісти і навіть звичайні одеські бандити. Крім того, було створено «жіночий революційний загін» (200 осіб) і рота комунарів-китайців [16].

Загальне командування ними покладалось на військового комісара Одеси Євсевія Чікваная. На чолі бойових дружин робітників стали А. Трофимов (дід Трохим), А. Хворостін, Б. Гумперт, М. Стрембицький та ін. [11. 28 - 29].

Допомога прибула на «фронт» у район Татарки 2 серпня, і одразу ж розпочала наступ у напрямку Гросс-Лібенталя. Основні сили більшовиків склалися з «Червоної роти» на чолі з Г. Красним (загинув під Татаркою від вогню китайців, що помилково обстріляли «своїх»), навколо якої всі інші загони об'єднались у так званий «Червоний батальйон». Йому активно допомагали два ескадрони кавалерії, бронепотяг і два автопанцерники.

Протягом 2-3 серпня, з великими втратами з обох боків, більшовикам під Татаркою, Болгаркою (неіснуючі зараз хутори на річці Дальник, біля шосе Одеса – Овідіополь) і Клейн-Лібенталем вдалося вибити повсталі з позицій [17]. Гросс-Лібенталь було узято після кількох невдалих спроб та справжнього штурму лише 6 серпня. Тут командувач військами Одеської округи Недашковський віддав наказ: «Повстанцям негайно здати зброю. Попереджую, що всі, захоплені зі зброєю в руках, будуть розстріляні. За знування над забитими та пораненими червоноармійцями наказую розстріляти кожного п'ятого з дорослих чоловіків у тих пунктах, де буде виявлено випадки такого знування» [1].

Архівні документи дозволяють нам назвати імена деяких мешканців Гросс-Лібенталя, вбитих більшовиками (іноді в них зазна-

чено – «вбиті комуністами») під час придушення повстання в цьому селі з 3 по 6 серпня. Це Конрад Пфанцлер, що залишив по собі чотирьох сиріт та господарство, оцінене в 104804 руб.; Філіп Геберле (3 дітей, майно на 118898 руб.); Едуард Рифініус (2 дітей, майно на 159833 руб.); Йоган Рифініус (син, майно на 179016 руб.); Георг Бек (3 дітей, майно на 161951 руб.); Фрідріх Роллер (3 дітей, майно на 11307 руб.); Йоган Еслінгер (3 дітей, майно на 90882 руб.); Фрідріх Бек (4 дітей, майно на 105066 руб.); Матіас Рифініус (7 дітей, майно на 22831 руб.). Всі діти були взяті під опіку сільською громадою [18. 423 - 428].

На придушення другого (Страсбурзького) центру повстання з фронту перекинули регулярні частини 45-ї дивізії І. Е. Якіра – 404-й стрілецький полк, 3-й батальйон 403-го стрілецького полку Швеця та кавалерійський дивізіон Макаренка. Очолював їх А.А. Гончаров. Коли вони готувались до походу в Роздільній, надійшла телефонограма: «До штабу більшовицької банди! Головному бандитові Гончарову! Наказую завтра, 3 серпня всій бригаді прибути о 12.00 до населеного пункту Страсбург, скласти зброю, і чекати дальших розпоряджень. Бо інакше всі загинете. Герой Ерзерума і Перемишля, генерал Фольк». Криваві бої за Страсбург та інші кучурганські села точилися з 3-го включно по 5 серпня. Самому генералу Фольку вдалося утікти аеропланом з аеродрому в Канделі (Лиманському) [19. 131].

Тепер розглянемо питання про дату кінця повстання. Як було зазначено вище, нею вважається 6 серпня 1919 року, і дійсно саме того дня місцеві більшовики звітували своєму керівництву про придушення повстання. Але в одеській пресі, зокрема в есеровській газеті «Боротьба», така інформація з'явилася лише 12 серпня [20], а фактично у більшості населених пунктів більшовицьким каральним загонам це вдалося зробити лише 17-18 серпня [21]. Однак є уривчасті дані про те, що окремі повстанські загони чинили опір ще протягом тижня – аж до приходу денікінських військ. В той час їхня боротьба набула форми справжнього партизанського руху – з нічними рейдами, з руйнуванням залізничних колій, з нападами на валки з хлібом, що прямували до Одеси, та ін. [22. 53].

Про те, що повстання ще йшло принаймні 9 серпня, непрямо свідчить і інший факт. Справа в тому, що того самого дня, після обстрілу з англійських суден берегової артилерії більшовиків, білогвардійський десант під Одесою все ж таки був висаджений. Найважчі бої відбулися в районі мису Великий Фонтан, де знаходились підрозділи 47-ї радянської дивізії І. І. Гаркавого (близько 600 бійців) [6. 40].

Саме 9 серпня 1919 року В. І. Ленін надіслав телеграму Реввійськраді Української республіки «...оборонятися до останньої можливості, відстоючи Одесу і Київ, їхній зв'язок із нами до останньої краплі крові. Це питання долі усієї революції» [23. 33].

Проте, нечисленним військам Добровольчої армії не вдалося швидко дістатися центра Одеси. Це було зроблено лише 23 серпня 1919 року, після висадження головного десанту в районі дачі Ковалевського [8. 312]. Заклик голови Одеського приміського райвиконкому Івана Безверного до селян краю стати зі зброєю в руках на захист міста [10. 297 - 298], ясна річ, лишився недочутим. Командування десантом у своєму звіті підкреслило, що за таку легку перемогу треба дякувати місцевим мешканцям та «низці повстань у тилу червоних і постійному псуванню залізниці, через що порушувалось нормальне постачання радянським військам усього потрібного та створювалася їх непевність у власних силах» [8. 311 - 312].

Отже, повстання колишніх колоністів і селян тривало фактично цілий місяць. Його придушення було якнайрадикальнішим і нещадним, що, ясна річ, спричинило значні матеріальні і людські втрати. Відомі випадки, коли оточені військами села планомірно обстрілювали польовою артилерією. Від таких обстрілів найбільшого лиха зазнали центри повстання – Гросс-Лібенталь і Страсбург, а також село Великопоске. Майже в усіх, хто брав участь у повстанні, переможці конфісковували майно – вози, коней, худобу, птицю, м'ясо, тощо [24]. А понад те селян змусили ще й прискорити жнива, а збіжжя терміново відправити до Одеси [25]. Під час такої непередбаченої «продрозкладки» тільки в селян Гросс-Лібентальської волості забрали 40 тис. пудів зерна [26. 5]. Тоді навіть самі більшовики визнавали, що повстання завдало селам

величезних матеріальних збитків і підкреслили, що «вони [повстали] в цьому винні самі» [10. 290].

Зауважимо, що придушення повстанського руху мало певні національні риси. Відомо, що єврейське населення більше за будь-якого терпіло від селянських повстань, які частенько набували антисемітського характеру. Тому не дивно, що євреї брали активну участь в їхньому придушенні. В травні 1919 року партії «Комуністичний Бунд» і Об'єднана Єврейська Комуністична партія створили «Комфорбунд», що проіснував три місяці до входження у Комуністичну партію більшовиків України (КП(б)У). Так от, саме члени «Комфорбунду» становили основу 2-ї та 3-ї рот згаданого «Червоного батальйону» [27. 2].

Слід підкреслити, що у повстанні взяли участь всі прошарки населення німецьких колоній. Участь бідняків пояснюється їх економічною залежністю від багатших, національними настроями колоністів та зближенням майнового статусу населення колоній, викликаного конфіскаціями різних урядів та нападами банд на придністровські села протягом 1917 - 1919 років. Відомо, що більшовики віднесли до куркульських 50 % німецьких господарств, і їх власники добре знали, чого їм слід від цього очікувати. Усе це разом і призвело до того, що німецькі колоністи в своїй боротьбі проти більшовиків виступили як єдине ціле.

Майже одностайно повстання підтримали і колоністи-болгари (городники), які були дуже схожі на німців за своїм соціально-економічним станом. Болгари створили загони, які руйнували залізниці. Головними районами повстань болгарських колоністів були Катаржине (Червонознаменка) і станція Буялик. Що ж до місцевих українських селян, то вони не повністю підтримали повсталих, оскільки колоністи в цілому були заможнішими за них і завжди намагались жити як доволі ізольована національна група. Проте, повстанський рух поширився і в українських поселеннях передмістя Одеси (Великому Дальнику, Татарці та ін.), а також в Овідіополі і деяких прилеглих до нього селах. Проти більшовиків повстало населення низки інших сіл Придністров'я – Великоплоського (руські старовіри), Малаєштів (молдовани) та ін. [19. 129 - 130].

Слід зазначити, що про участь мешканців названих сіл у повстанні відомо поки що небагато. Так, 1921 року ревтрибунали розглядали справи селян, що безпосередньо приймали участь у повстанні 1919 року. Тоді українців – мешканців Великого Дальника Дмитра Гавриленка, Єфіма Турубарова та двох братів Андриюченків засудили до розстрілу, а ще шістьох – до позбавлення волі від 3 до 5 років. Щоправда, незабаром до них була застосована амністія. Розстріл замінили ув'язненням на 15 років з примусовою працею, а інших звільнили. Ще одного повстанця Кирила Руднєва було виправдано [28]. Відомо також, що у низці місцевих документів 1920-х років (анкет та ін.), існувала окрема графа, де потрібно було вказати про участь, або неучасть у повстанні 1919 року [29].

Виходячи зі сказаного, охарактеризоване нами селянське повстання не можна вважати «суто німецьким», оскільки до нього приєдналися українці, болгары, росіяни-старовіри та молдовани, які, до речі, склали значну частину мешканців Овідіополя та сусіднього села Калаглеї (Миколаївки). На нашу думку, його слід називати не «повстанням німців-колоністів», а «придністровським селянським повстанням 1919 року», що мало інтернаціональний характер і було спрямоване проти більшовицької диктатури та сваволі. Проте, ми маємо зауважити, що воно не було й «антирадянським», оскільки тоді виборні Ради сприймалися на селі позитивно і вважались виявленням соціальної справедливості. Головним гаслом багатьох повстань було: «За Ради без комуністів і ЧК!» [30. 86].

Поразка повстання була зумовлена низкою обставин. Очевидно, що воно мало початись дещо пізніше і збігтися в часі з морським денікінським десантом на Одесу, який також чомусь припізнівся. Як було сказано вище, воно мало стати добре спланованою і організованою акцією, проведеною під керівництвом офіцерів Добровольчої армії, але дії більшовиків по масовій реквізиції хліба та майже тотальній мобілізації чоловічого населення призвели до некерованого спротиву і до передчасного виступу селян. Ще одна причина неуспіху криється в тому, що проти повсталих зі зброєю в руках стали не тільки армійські частини більшовиків, а й доволі

широка коаліція різних сил, які не хотіли приходу денікінської армії, що виступала за реставрацію монархічної влади.

Проте, придністровське повстання 1919 року було не останнім спротивом селян регіону проти ненавистної більшовицької влади. Так, в червні наступного року нове збройне повстання спалахнуло в Овідіополі та сусідніх селах – у Калаглеї, Роксоланах та ін. Як зазначається в літературі радянських часів, «заколот» зчинили «куркулі і білі офіцери», але цей епізод і досі залишається практично недослідженим істориками [31. 649].

Теж саме слід сказати і про окремі збройні виступи, що мали місце в Одеському повіті 1921 - 1922 роках. Напевно, через те, що вони не були такими масовими, як придністровське повстання, ці події характеризувались радянською владою як звичайний бандитизм. Проте, очевидно, що таке тлумачення не відповідає дійсності. Так, в Дальнику в ніч з 15 на 16 лютого 1922 року невідомі напали на загін районної міліції і ЧК, за що каральні органи провели показовий розстріл місцевого «куркуля» М. І. Степанченка [32. 3].

В тому ж році була розкрита так звана «банда з політичною орієнтацією», яку очолювали І. Бургард і Шмальц. До загону входило 30 шабель і 10 багнетів, складався він переважно з німців, що брали участь у повстанні 1919 року. Основним місцем дислокації був Люстдорф. Вдень люди працювали, а вночі добували з криївок «обрізи», сіддали коней і рушали грабувати районні контори, банки, каси, пасажирські потяги. Є дані про те, що саме вони напали на село Гросс-Лібенталь, де вчинили розправу над 38 комунарами і євреями, хоч точної дати цієї події не названо [33. 67, 110 - 111].

Таким чином, прихід радянської влади до Лівобережного Придністров'я супроводжувався тривалим і доволі впертим антибільшовицьким спротивом місцевого населення, що належало до різних етнічних груп. Цю боротьбу не вдавалось остаточно спинити навіть масовими репресіями під час неодноразових «розкуркулень» та штучним голодомором 1921 - 1922 років, і тільки реально впровадження на селі нової економічної політики (НЕПу) потроху вгамувало непокірних.

Література

1. Коган С., Мегиберг Н. Повстання куркулів в німецьких колоніях на Одещині (1919) // Літопис революції. – 1929. – № 2. – С. 139-151.

2. Котляр Ю.В. Нове про напрями і типологію селянських повстань на Півдні України (1919 – 1920 рр.) // Записки істор. ф-ту ОДУ. – Вип. 4. – Одеса: 1997. – С. 85-89; Котляр Ю.В. Повстансько-партизанський рух українських селян у 1919 – на початку 1920 рр.: на матеріалах Півдня України. – Автореф. канд. дис. – Одеса: 1997; Раковский М.Е., Барвинская П.И. В огне Гражданской войны: из истории выступления немцев-колонистов 1919 г. // Записки істор. ф-ту ОДУ. – Вип. 8. – Одеса: 1999. – С. 280-282; та ін.

3. Котляр Ю.В. Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921-1929 рр.). – Одеса: 2004. – С. 93-95, 194-195 та ін.; Про це див.: Аргатюк С.С., Сапожников І.В., Шелест Д.С. Шляхи краю у ХХ столітті: 1917-1991 роки // Край Овідія: археологія і історія Овідіопольського району. – Одеса: 2005. – С. 188-189.

4. Раковский М.Ю., Шкляев І.М. У революційні часи (1917-1920 рр.) // Історія Одеси. – Одеса, 2002. – С. 308-309; Котляр Ю.В. Селянство Півдня України... – С. 92-96.

5. Раковский М.Ю., Шкляев І.М. Вказ. праця. – С. 310; Боровой С.Я., Вінницький С.П., Коломійчук В.Т., Мельник С.К., Слущкий В.Д. Одеська область // Історія міст і сіл Української РСР: Одеська область. – К., 1969. – С. 38; Раковский М.Е., Барвинская П.И. Вказ. праця; та ін.

6. Одесский краснзнаменный... – С. 33-36.

7. Гончаров А.А. Шел отряд по берегу. – Одесса, 1963. – С. 112-116; Резник В.Ф. Белявка: исторический очерк. – Винница, 2003. – С. 106; Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. П-13. – Оп. 3. – Спр. 80. – Арк. 91-94.

8. Раковский М.Ю., Шкляев І.М. У революційні часи (1917 – 1920 рр.) // Історія Одеси. – Одеса: 2002.

9. Известия Одесского Совета рабоче-крестьянских депутатов. – 1919. – 7 августа.
10. В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов. – Одесса, 1962.
11. Коновалов В.Г. Схватка у Черного моря. – Одесса: 1965.
12. Державний архів Одеської області. – Ф. П – 13. – Оп. 3. – Спр. 111.
13. Більшовик. – 1921. – 26 березня.
14. Антонов-Овсенко В. В боротьбі проти Денікіна і союзнаї окупації // Літопис революції. – 1931. – № 1-2.
15. Липшиц-Орлов М. Н. Участие курсантов Одесских 9-х пехотных и 3-х артиллерийских командных курсов в разгроме контрреволюционных банд // ДАОО. – Ф. П-13. – Оп. 3. – Спр. 209 (неопубліковані спогади).
16. Анулов Ф. Прорыв // Літопис революції. – 1927. – № 4. – С. 116-117; Ройтер А. Это было в 1919-м // Моряк. – 1979. 9 августа.
17. Усвят И. Борец за народное дело // Знамя коммунизма. – 1968. – 20 января.
18. ДАОО. – Ф. 53. – Оп. 1. – Спр. 408-а.
19. Гончаров А.А. Указ. соч. – С. 131.
20. Ліквідація куркулівського повстання // Боротьба. – 1919. – 12 серпня.
21. Петровська О. Це було півстоліття тому // Чорноморська комуна. – 1967. – 31 травня.
22. Гороховська Є. Ян Борисович Гамарник // Борці за жовтень. – Вип. III. – Одеса: 1957.
23. Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т. 51.
24. В огне гражданской войны... – С. 367-368; Гончаров А.А. Указ. соч. – С. 132-133; Кегелес М.И. Из воспоминаний рядового политработника // Літопис революції. – 1927. – № 2. – С. 107-108.
25. Анулов Ф. Указ. соч.
26. ДАОО. – Ф. Р - 5. – Оп. 1. – Спр. 8.
27. Так само. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1271. – Арк. 2.
28. Більшовик. – 1921. – 26 березня.

29. Згідно таким анкетам, у 1923 р. з'ясувалось, наприклад, що мешканці хуторів, що входили до Барабойської сільської ради, не брали участі у повстанні. Див.: Шатохіна Н. Помни имя свое. – Одесса: 2004. – С. 59.
30. Котляр Ю. В. Нове про напрями і типологію...
31. Ефремов П. Н., Змиевский С.Ф. Овидиополь // История городов и сел УССР. Одесская обл. – К.: 1978.
32. ДАОО. – Ф. Р-5. – Оп. 1. – Спр. 216.
33. Файтельберг-Бланк В. Бандитская Одеса - 2: Ночные налетчики. – М.: 2002.